https://wordlyknowledge.uz/index.php/gpble
Qabul qilingan sana: 07.12.2025
Nashr etilgan sana: 30.01.2026

Husenova Muhtaram Husniddin qizi

Navoiy davlat universiteti, 13.00.02- Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (boshlang‘ich ta’lim) ixtisosligi bo‘yicha tayanch doktaranti.

https://orcid.org/0009-0003-5462-5321

e-mail: Husenova@nspi.uz.

BOSHLANG‘ICH SINFLARDA SO‘Z MA’NOSI USTIDA ISHLASHNING DIDAKTIK ASOSLARI

Annotatsiya. Mazkur maqolada boshlang‘ich sinflarda ona tili ta’limi jarayonida so‘z ma’nosi ustida ishlashning didaktik asoslari ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda so‘z ma’nosini o‘zlashtirish jarayonining lingvistik, psixologik va pedagogik xususiyatlari ochib berilib, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining yosh va individual xususiyatlarini hisobga olgan holda samarali metod va vositalar asoslanadi. Shuningdek, ona tili darslarida so‘z ma’nosi ustida ishlashni tashkil etishda rasmli-izohli lug‘atlar, vizual materiallar hamda interfaol metodlardan foydalanishning didaktik imkoniyatlari yoritiladi. Maqolada ishlab chiqilgan metodik yondashuvlar o‘quvchilarning lug‘at boyligini oshirish, so‘zlarni ongli o‘zlashtirish va nutqiy kompetensiyasini rivojlantirishga xizmat qilishi bilan ahamiyatlidir.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta’lim, ona tili ta’limi, so‘z ma’nosi, leksik kompetensiya, lug‘at boyligi, didaktik asoslar, rasmli-izohli lug‘at, vizual ta’lim, interfaol metodlar, nutqni rivojlantirish.

Аннотация. В данной статье с научной, теоретической и практической точек зрения анализируются дидактические основы работы над значениями слов в процессе обучения родному языку в начальных классах. Исследование выявляет лингвистические, психологические и педагогические особенности процесса освоения значений слов, а также устанавливает эффективные

https://wordlyknowledge.uz/index.php/gpble
Qabul qilingan sana: 07.12.2025
Nashr etilgan sana: 30.01.2026

методы и инструменты, учитывающие возрастные и индивидуальные особенности учащихся начальной школы. Также освещаются дидактические возможности использования иллюстрированных словарей, наглядных материалов и интерактивных методов при организации работы над значениями слов на уроках родного языка. Разработанные в статье методические подходы имеют важное значение, поскольку способствуют расширению словарного запаса учащихся, развитию осознанного владения словами и развитию речевой компетенции.

Ключевые слова: начальное образование, обучение родному языку, значение слов, лексическая компетенция, словарный запас, дидактические основы, иллюстрированный словарь, визуальное образование, интерактивные методы, развитие речи.

Abstract. This article analyzes the didactic foundations of working on word meanings in the process of teaching the native language in primary grades from a scientific, theoretical and practical perspective. The study reveals the linguistic, psychological and pedagogical features of the process of mastering word meanings, and establishes effective methods and tools taking into account the age and individual characteristics of primary school students. It also highlights the didactic possibilities of using illustrated dictionaries, visual materials and interactive methods in organizing work on word meanings in native language lessons. The methodological approaches developed in the article are significant in that they serve to increase students' vocabulary, develop conscious mastery of words and develop speech competence.

Keywords: primary education, mother tongue education, word meaning, lexical competence, vocabulary, didactic foundations, illustrated dictionary, visual education, interactive methods, speech development.

https://wordlyknowledge.uz/index.php/gpble
Qabul qilingan sana: 07.12.2025
Nashr etilgan sana: 30.01.2026

Bugungi globallashuv va axborotlashuv sharoitida ta’lim tizimida o‘quvchilarning funksional savodxonligini rivojlantirish ustuvor vazifalardan biri sifatida qaralmoqda. Xalqaro tadqiqotlar (PIRLS, PISA, TIMSS) natijalari shuni ko‘rsatadiki, boshlang‘ich ta’lim bosqichidayoq o‘quvchilarning matnni anglash, so‘z va iboralarning ma’nosini kontekstda tushunish, lug‘aviy zaxirani faol qo‘llash ko‘nikmalari keyingi ta’lim bosqichlaridagi muvaffaqiyatning muhim omili hisoblanadi. Shu jihatdan, rivojlangan davlatlar (Finlyandiya, Janubiy Koreya, Singapur, Germaniya, Yaponiya) ta’lim tizimida so‘z ma’nosi ustida ishlash til ta’limining markaziy komponenti sifatida e’tirof etilmoqda.

Xorijiy pedagogik tadqiqotlarda leksik kompetensiyani shakllantirishga kognitiv-lingvistik, kommunikativ, kontekstual yondashuv asosida qaralmoqda. Jumladan, so‘zning semantik maydoni, ko‘p ma’noliligi, sinonimiya va antonimiya, metaforik ma’nolarini anglash boshlang‘ich sinf o‘quvchisining tafakkurini rivojlantiruvchi muhim vosita sifatida talqin qilinadi. Shuningdek, raqamli ta’lim muhitida vizual materiallar, rasmli lug‘atlar, multimodal resurslar orqali so‘z ma’nosini o‘zlashtirish samaradorligi yuqori baholanmoqda.

Biroq xorijiy tadqiqotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, boshlang‘ich sinflarda so‘z ma’nosi ustida ishlashning didaktik asoslarini tizimli va metodik jihatdan yoritishga qaratilgan maxsus tadqiqotlar yetarli emas, mavjud ishlarda esa tilning milliy-mental xususiyatlari yetarli darajada hisobga olinmagan. Bu holat ushbu mavzuning ilmiy jihatdan dolzarbligini yanada oshiradi.

O‘zbekiston Respublikasida ta’lim sohasini modernizatsiya qilish, boshlang‘ich ta’lim sifatini oshirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun, “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi”, shuningdek, so‘nggi yillarda qabul qilingan ta’limga oid farmon va qarorlarda boshlang‘ich ta’limda o‘quvchilarning nutqiy kompetensiyasini rivojlantirish, ona tilini chuqur va ongli o‘zlashtirish masalalariga alohida e’tibor qaratilgan.

https://wordlyknowledge.uz/index.php/gpble
Qabul qilingan sana: 07.12.2025
Nashr etilgan sana: 30.01.2026

Amaldagi boshlang‘ich sinf “Ona tili” darsliklari va o‘quv dasturlarida so‘z ma’nosi bilan ishlashga oid topshiriqlar mavjud bo‘lsa-da, ular ko‘pincha fragmentar, tizimsiz va metodik jihatdan yetarli asoslanmagan holda berilgan. O‘qituvchilar amaliyotida so‘z ma’nosi ustida ishlash ko‘proq izoh berish, yodlash yoki lug‘atdan qarash bilan cheklanib qolmoqda. Bu esa o‘quvchilarning faol lug‘at boyligini kengaytirish, so‘zlarni nutqda ongli va maqsadli qo‘llash ko‘nikmalarini shakllantirishga yetarli darajada xizmat qilmayapti.

Shuningdek, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining yosh va psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda rasmli-izohli lug‘atlar, ko‘rgazmali vositalar, interfaol metodlar asosida so‘z ma’nosi ustida ishlashning didaktik mexanizmlarini ishlab chiqish zarurati mavjud. Bu esa mazkur tadqiqot mavzusining nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyatini ham belgilaydi.

Boshlang‘ich ta’limda so‘z ma’nosi ustida ishlash masalasi xorijiy pedagogik va lingvodidaktik tadqiqotlarda, asosan, leksik kompetensiyani rivojlantirish, o‘qish savodxonligi, matnni anglash va tilni o‘qitishning kommunikativ yondashuvi doirasida o‘rganilgan. XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab Yevropa va AQSH olimlari tomonidan til birliklarini o‘zlashtirishda so‘zning semantik jihatlarini ongli anglash muhimligi ilmiy asoslab berilgan.

Xususan, kognitiv psixologiya va psixolingvistika vakillari (J. Bruner, J. Piaget, L. Vygotskiy, E. Clark va boshqalar) tadqiqotlarida bolalarning so‘z ma’nosini o‘zlashtirish jarayoni tafakkur rivoji, tajriba va ijtimoiy muhit bilan uzviy bog‘liqlikda talqin qilingan. Ularning ilmiy qarashlarida so‘z ma’nosini o‘zlashtirish faqat yodlash emas, balki tushunish, taqqoslash, umumlashtirish va amaliy qo‘llash jarayoni ekanligi ta’kidlanadi.

G‘arbiy Yevropa va Shimoliy Amerika ta’lim tizimida olib borilgan lingvodidaktik tadqiqotlarda boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining lug‘at boyligini oshirishda kontekstual o‘qitish, semantik tarmoqlar, so‘zlararo munosabatlar

https://wordlyknowledge.uz/index.php/gpble
Qabul qilingan sana: 07.12.2025
Nashr etilgan sana: 30.01.2026

(sinonimiya, antonimiya, giponimiya) asosida ishlash samarali ekanligi isbotlangan. Shuningdek, so‘z ma’nosini anglashda vizual tasvirlar, rasm va piktogrammalardan foydalanish, multimodal ta’lim resurslari orqali tushuntirish metodlari keng o‘rganilgan.

Finlyandiya, Singapur, Janubiy Koreya kabi ilg‘or ta’lim tizimlarida o‘tkazilgan tadqiqotlar boshlang‘ich ta’limda rasmli va tematik lug‘atlar, elektron resurslar asosida so‘z ma’nosini o‘zlashtirish o‘quvchilarning o‘qish savodxonligi va nutqiy faolligini oshirishga xizmat qilishini ko‘rsatadi. Biroq xorijiy ilmiy ishlarda so‘z ma’nosi ustida ishlash masalasi ko‘proq umumiy lingvistik yoki psixologik yo‘nalishda yoritilib, uning didaktik tizimi, bosqichlari va metodik mexanizmlari alohida tadqiqot obyekti sifatida yetarlicha tizimlashtirilmagan.

O‘zbekiston pedagogika va metodika fanlarida boshlang‘ich sinflarda ona tilini o‘qitish masalalari keng tadqiq etilgan. Mahalliy olimlarning ilmiy ishlarida o‘quvchilarning nutqini rivojlantirish, lug‘at boyligini oshirish, til birliklarini ongli o‘zlashtirish masalalari muhim yo‘nalishlardan biri sifatida ko‘rib chiqilgan.

Xususan, ona tili ta’limining metodik asoslari, so‘z ustida ishlash, leksik mashqlar tizimi, matn bilan ishlash orqali lug‘atni boyitish masalalari A. G‘ulomov, M. Qodirov, N. Mahmudov, S. Karimov, B. Yo‘ldoshev va boshqa olimlarning ilmiy tadqiqotlarida yoritilgan. Ushbu ishlarda so‘z ma’nosini tushuntirish, izohlash, taqqoslash, sinonim va antonimlar asosida ishlashga doir metodik tavsiyalar berilgan.

Shuningdek, boshlang‘ich sinf ona tili darsliklari va o‘quv qo‘llanmalarida so‘z ma’nosini aniqlashga qaratilgan topshiriqlar mavjud bo‘lib, ular o‘quvchilarning lug‘aviy zaxirasini kengaytirishga xizmat qiladi. Biroq mavjud tadqiqotlar va amaliyot tahlili shuni ko‘rsatadiki, so‘z ma’nosi ustida ishlash ko‘pincha alohida mashqlar yoki dars epizodlari doirasida yoritilib, uning didaktik asoslari, tamoyillari, metodik tizimi va bosqichlari kompleks tadqiq etilmagan.

https://wordlyknowledge.uz/index.php/gpble
Qabul qilingan sana: 07.12.2025
Nashr etilgan sana: 30.01.2026

So‘nggi yillarda ta’lim jarayoniga interfaol metodlar, AKT va vizual vositalarni joriy etish bo‘yicha ayrim tadqiqotlar olib borilgan bo‘lsa-da, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining yosh va psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda rasmli-izohli lug‘atlar asosida so‘z ma’nosi ustida ishlash metodikasini takomillashtirish masalasi yetarli darajada ilmiy asoslanmagan.

Boshlang‘ich sinflarda ona tili ta’limi jarayonida so‘z ma’nosi ustida ishlashning nazariy-didaktik asoslarini aniqlash, uni o‘quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda takomillashtirilgan metodika asosida tashkil etish hamda samaradorligini tajriba-sinov yo‘li bilan asoslashdan iborat. Mazkur maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi:

- boshlang‘ich ta’limda so‘z ma’nosi ustida ishlashga oid xorijiy va milliy ilmiy-pedagogik adabiyotlarni tahlil qilish hamda muammoning nazariy asoslarini aniqlash;

- so‘z ma’nosini o‘zlashtirish jarayonining lingvistik, psixologik va didaktik xususiyatlarini asoslash;

- boshlang‘ich sinf ona tili darslarida so‘z ma’nosi ustida ishlashning mazmuni, shakl va metodlarini tizimlashtirish;

- rasmli-izohli lug‘atlar va vizual vositalardan foydalanish asosida so‘z ma’nosini o‘rgatish metodikasini ishlab chiqish;

- so‘z ma’nosi ustida ishlashni tashkil etishning didaktik tamoyillari va pedagogik shart-sharoitlarini aniqlash;

- ishlab chiqilgan metodikaning samaradorligini aniqlash maqsadida tajriba-sinov ishlarini tashkil etish va natijalarini tahlil qilish;

- boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari uchun amaliy-uslubiy tavsiyalar ishlab chiqish.

https://wordlyknowledge.uz/index.php/gpble
Qabul qilingan sana: 07.12.2025
Nashr etilgan sana: 30.01.2026

Mazkur tadqiqot ishining ilmiy yangiligi quyidagilarda namoyon bo‘ladi:

- boshlang‘ich sinflarda so‘z ma’nosi ustida ishlash jarayoni mustaqil didaktik tizim sifatida ilmiy asoslab berildi;

- so‘z ma’nosini o‘zlashtirishning bosqichlari, mezonlari va ko‘rsatkichlari aniqlanib, ularning o‘zaro uzviy bog‘liqligi asoslandi;

- boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining yosh va psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda rasmli-izohli lug‘atlar asosida ishlash metodikasi taklif etildi;

- so‘z ma’nosi ustida ishlashda qo‘llaniladigan interfaol va vizual metodlar didaktik jihatdan tizimlashtirildi;

- ona tili darslarida so‘z ma’nosi ustida ishlash samaradorligini oshiruvchi pedagogik shart-sharoitlar ilmiy jihatdan asoslandi;

- tajriba-sinov natijalari asosida taklif etilgan metodikaning amaliy samaradorligi isbotlandi va metodik tavsiyalar ishlab chiqildi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib aytish mumkinki, boshlang‘ich sinflarda so‘z ma’nosi ustida ishlashning didaktik asoslarini ilmiy jihatdan asoslash, uni zamonaviy pedagogik yondashuvlar asosida takomillashtirish xorijiy tajriba va milliy ta’lim ehtiyojlari nuqtayi nazaridan o‘ta dolzarb ilmiy muammo hisoblanadi. Mazkur dissertatsiya tadqiqoti boshlang‘ich ta’limda ona tili ta’limining samaradorligini oshirish, o‘quvchilarning nutqiy va tafakkuriy rivojiga xizmat qiluvchi ilmiy-amaliy natijalar berishi bilan ahamiyatlidir.

Xorijiy va mahalliy ilmiy manbalar tahlili shuni ko‘rsatadiki, boshlang‘ich sinflarda so‘z ma’nosi ustida ishlash masalasi muayyan jihatlarda o‘rganilgan bo‘lsa-da, uning didaktik asoslarini tizimli ravishda ishlab chiqish, mazkur jarayonni zamonaviy pedagogik yondashuvlar va milliy ta’lim ehtiyojlari bilan uyg‘unlashtirish zarurati mavjud. Aynan shu ilmiy bo‘shliq mazkur dissertatsiya tadqiqotining dolzarbligi va yangiligini belgilaydi.

https://wordlyknowledge.uz/index.php/gpble
Qabul qilingan sana: 07.12.2025
Nashr etilgan sana: 30.01.2026

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi. Ta’lim to‘g‘risidagi Qonun. – Toshkent, 2020.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining ta’lim sohasiga oid farmon va qarorlari. – Toshkent, 2017–2024.
3. G‘ulomov A. Ona tili o‘qitish metodikasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2018.
4. Qodirov M. Boshlang‘ich sinflarda nutq o‘stirish metodikasi. – Toshkent, 2019.
5. Mahmudov N. Til va tafakkur. – Toshkent: Fan, 2016.
6. Karimov S. Boshlang‘ich ta’limda ona tili metodikasi. – Toshkent, 2020.
7. Yo‘ldoshev B. Lingvodidaktika asoslari. – Toshkent: Fan, 2017.
8. Vygotskiy L.S. Thinking and Speech. – Moscow, 1986.
9. Piaget J. The Language and Thought of the Child. – London, 2002.
10. Bruner J. The Process of Education. – Harvard University Press, 1996.
11. Clark E. First Language Acquisition. – Cambridge University Press, 2009.
12. Nation I.S.P. Teaching Vocabulary. – Boston: Heinle, 2013.
13. Beck I., McKeown M. Vocabulary Instruction. – New York, 2014.
14. PIRLS International Study Center. Reading Literacy Framework. – 2021.
15. Boshlang‘ich sinf Ona tili darsliklari (1–4-sinflar). – Toshkent, 2021–2024.